

AUTOHTONE PASMINE DINARSKOG PODRUČJA

BBio

Projekt očuvanja bioraznolikosti
na području Buhova i Biokova

Ovaj projekt financira
Europska unija

Ova publikacija nastala je u okviru projekta BBio - Održivi razvoj pograničnih područja kroz očuvanje autohtonih pasmina i uspostavu gen-centara u Buhovu i na Biokovu kojeg financira Europska unija u iznosu od 385.288,43 EUR u sklopu IPA programa za prekograničnu suradnju Hrvatska – Bosna i Hercegovina, mjera 2.1: zaštita okoliša. Za sadržaj ove publikacije su isključivo odgovorni projektni partneri i ni na koji način se ne može smatrati da odražava mišljenje EU.

Autori teksta: Ante Ivanković, Boro Mioč, Jelena Ramljak, Ivica Ravić
Autori fotografija: Ante Ivanković, Matija Ćurković, Boro Mioč, Roman Ozimec,
Darko Petanjek, Ivica Ravić
Urednik: Jelena Kurtović
U suradnji s Hrvatskom poljoprivrednom agencijom
Dizajn i priprema: Publico d.o.o.
Naklada: 300
Tiskano u travnju 2015. godine

U istoj ediciji:

Buša, genetsko naslijeđe za bogatiju budućnost

Tradicijsko stočarstvo u funkciji očuvanja ekosustava krških pašnjaka

Mlijeko magarice, proizvodnja i plasman

Tehnologija proizvodnje, skladištenja i marketinga mesa od autohtonih pasmina

© Javna ustanova Rera SD

Adresa: Ulica Domovinskog rata 2, 21 000 Split

Tel: +385 21 599 991

Faks: +385 21 599 990

e-mail: info@rera.hr

Naslovna fotografija: Centar za očuvanje izvornih pasmina domaćih životinja, Buhovo

SADRŽAJ

UVOD.....	1
PASMINE KOPITARA DINARSKOG PODRUČJA	2
Dalmatinski konj.....	2
Hercegovački konj – Domarac	3
Primorsko-dinarski magarac	4
Hercegovački magarac.....	5
PASMINE GOVEDA DINARSKOG PODRUČJA.....	6
Buša.....	6
Dalmatinko sivo govedo.....	7
PASMINE OVACA DINARSKOG PODRUČJA.....	8
Dalmatinska pramenka	8
Dubrovačka ruda	9
Paška ovca	10
Stolačka pramenka	11
Kupreška pramenka.....	11
Travnička pramenka	12

PASMINE KOZA DINARSKOG PODRUČJA.....	13
Hrvatska bijela koza	13
Hrvatska šarena koza	13
Hercegovačka šarena koza	14
PASMINE PERADI DINARSKOG PODRUČJA.....	15
Dalmatinska kokoš	15
Dalmatinska tuka	16
Domaća kokoš, Hercegovka ili pogrmuša	16
ZAKLJUČAK	17
ZA ONE KOJI ŽELE SAZNATI VIŠE	18

UVOD

Dinarsko gorje je najveći krški niz vapnenačkih lanaca u Europi. Prostire se u vrlo malom dijelu sjeveroistočne Italije (okolica Trsta), u dijelu Slovenije, dijelu Hrvatske, cijeloj Bosni i Hercegovini, cijeloj Crnoj Gori, dijelovima Srbije i Kosova, i sjevernom dijelu Albanije. Prema postanku i građi, svi jadranski otoci, s izuzetkom onih vulkanskog podrijetla (Jabuka i Brusnik) pripadaju dinarskom planinskom sustavu, odnosno dinarskom tipu obale. Dinarsko je područje od davnina bilo poznato po bogatoj stočarskoj tradiciji, specifičnim načinima proizvodnje, kao i pasminama koje su uzgajane. Još od vremena Rimskog Carstva dinarsko područje bilo je znano po brojnim stadima ovaca, goveda i drugih domaćih životinja o kojima su se brinuli njihovi pastiri. Davni zapisi iz tog razdoblja ukazuju da premda domaće životinje nisu bile "ugledne", stada na ovom području bila su brojna. Zbog skromnog gospodarskog okruženja onodobni stočari vješto su prilagođavali način držanja domaćih životinja koje su nerijetko boravile u istim nastambama u kojima je boravio i čovjek, često im pridajući više brige no sebi. Oskudni krški pašnjaci, livade i obradive površine poticali su na racionalno korištenje krmnih potencijala ali i na oblikovanje osobina domaćih životinja koje su se

kroz stoljeća prilagođavale skromnim uvjetima uzgoja. Držanje velikih stada domaćih životinja često je dovelo do velikih opterećenja pašnjaka, livada ali i makije, čije je lišće korišteno u hranidbi domaćih životinja, posebice u zimskim mjesecima. Samo na taj način bilo je moguće proizvesti prijeko potrebne količine namirnica za domicilno stanovništvo. Domaće životinje stoga su bile pravo "blago", sigurnost opstanka i robna rezerva koja je služila kao platežno sredstvo u robnoj razmjeni. Gotovo do druge polovice XX. stoljeća životinjski proizvodi u prehrani ruralnog stanovništva ovih prostora nisu bili svakodnevni, no nastojalo ih se priskrbiti za svečane prigode, prehranu bolesnika i male djece. Stoga u tradicijskom kulinarstvu dinarskog područja životinjski proizvodi bili su izuzetno cijenjeni ali i zastupljeni u skromnim količinama.

U tradicijskim sustavima držanja domaćih životinja sve do sredine XX. stoljeća uglavnom su korišteni lokalni tipovi domaćih životinja koji često radi svoje nekonsolidiranosti nisu bili prepoznati kao autohtone pasmine. U drugoj polovici XX. stoljeća struka je počela stidljivo govoriti o autohtonim pasminama, prvenstveno radi niske proizvodnje domaćih životinja u usporedbi s visoko selekcioniranim inozemnim pasminama. Gotovo podrugljivo se gledalo na stočare koji su uzgajali bušu ili sličnu autohtonu pasminu, a hvallili su se oni koji su prigrlili "moderne" inozemne pasmine. Stoga je dio autohtonih

pasmina upravo radi gospodarskog zanemarivanja gotovo nestao s dinarskog područja, dio njih potpuno nestao, a za dio pasmina nismo sigurni da li su očuvane ili ne. Danas koristimo suvremene genetske metode kako bi utvrdili autohtonost pasmine odnosno postojanje osobina pasmine nastalih u izvornom okruženju. Zadnjih dvadesetak godina značajno se promijenila svijest šire javnosti o vrijednosti i potrebi očuvanja autohtonih pasmina. Tradicijsko kulinarstvo temeljeno na mesu i mlijeku autohtonih pasmina ponovno je u trendu, a za većinu stanovništva ima i emotivnu vrijednost. Autohtone pasmine mogu biti zamašnjak razvoja stočarstva dinarskog područja, posebice ukoliko se njihovi uzgajivači primjereno povežu sa tržištem, stručnim i javnim servisima. Stoga iznosimo kratki prikaz autohtonih pasmina dinarskog područja u obuhvatu projekta BBio (Dalmacija i Hercegovina) kao poticaj njihovog afirmiranja i ponovnog uvođenja u našu svakodnevicu. Dok u Hrvatskoj postoji zakonodavni okvir i selekcijska služba koja vodi registar autohtonih pasmina (Hrvatska poljoprivredna agencija), u Bosni i Hercegovini isti za sada ne postoje. Ovaj priručnik daje pregled kako priznatih autohtonih pasmina tako i onih pasmina domaćih životinja kojima zasigurno treba pružiti kvalitetnu priliku da se održe. Prepoznate i očuvane autohtone pasmine domaćih životinja nastale na teritoriju Republike Hrvatske navedene su u Popisu

izvornih i zaštićenih pasmina i sojeva domaćih životinja (NN 127/98, 73/03, 39/06, 126/07, 70/09, 80/13), a to su u ovom priručniku: primorsko-dinarski magarac, buša, dalmatinska pramenka, dubrovačka ruda, paška ovca, hrvatska bijela koza te hrvatska šarena koza.

PASMINE KOPITARA DINARSKOG PODRUČJA

Dalmatinski konj

Premda još uvijek dalmatinski konj nije prihvaćen kao pasmina, povijesni izvori i zapažanja na terenu ukazuju da je takva pasmina nekada egzistirala odnosno, da je još uvijek prisutna, premda u malom broju. Naime, od davnina su na dinarskom području prisutni snažni ustrajni i vrlo prilagodljivi manji konji. Ožanić u djelu "Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti" navodi da "svi koji se konjima bave i koji su mogli da prouče dalmatinskog konja, složni su u tome da je dalmatinski konj izvrstan pony rijetkih vrlina koje se teško sreću u pasminama drugih zemalja". U izvješću o uzgoju konja na području Austro-Ugarske major Gassebner (1899) piše kako se u

Dalmaciji uzgajaju manji konji, vrlo živahni, neprekidno u uporabi, prvenstveno kao tovarne životinje. Ističe da je na području Dalmacije 1857. godine u uzgoju oko 22.000 konja. Danas je preostao mali broj dalmatinskih konja no još uvijek nije poduzeta sustavna briga o ovom uzgoju. Prepoznaje se kao konj manjeg tjelesnog okvira, visine u grebenu od 120 do 130 cm, obujma prsa od 140 do 160 cm te obujma cjevanice od 15 do 17 cm. Umjerene je veličine glave, ravnog do blago konveksnog profila s kratkim ušima i živahnim očima. Leđa su malo duža, sapi bez puno mišićja, blago krovaste. Ima snažne i dobro građene noge, suhe i izražene zglobove. Kopita su mala i tvrda, pogodna za kretanje po krškom terenu. Hod im je energičan, impulzivan, elastičan i umjereno izdašan. Uglavnom su jednobojni, najčešće dorati (svijetli do tamni). Mirnog su temperamenta, prilagodljivi na okruženje i poslove. Interijer (psiha) ovog konja čini pogodnim za rad, rekreaciju i druge aktivnosti. Iako je broj tih konja nekada bio značajan, današnja je populacija svedena na par desetaka jedinki o kojima treba poduzeti brigu. Dalmatinki konj pogodan je za rad, rekreaciju i turizam, no također kao dio kulturnog i genetskog naslijeđa, predstavlja dio identiteta ovoga područja te ga kao takvog treba koristiti i zaštititi prije no što bude prekasno.

Foto 1. Dalmatinski konji na ispaši

Hercegovački konj – Domarac

Na području Hercegovine u prošlosti za prijenos tereta kao "samarni" konji korišteni su mali tovarni konji "domarci". Svojom vanjštinom i veličinom bili su jako slični dalmatinskom konju, te je velika vjerojatnost da su "domarac" i dalmatinski konj dvije srodne populacije nastale od istih korijena. Korišteni su za prijenos tereta, u poljodjelskim poslovima, za rad u vinogradu, šumi ili drugim svakodnevnim poslovima. Do šezdesetih godina XX. stoljeća mogli su se sresti diljem Hercegovine. Na njihovu važnost ukazuju i neki povijesni zapisi. Primjerice, u zapisu razgovora turskog putopisca Evlije Čelebije

i hrvatskoga bana Nikole Zrinskog, hvali se vrijednost lokalnih konja. Vjerojatno se trgovina primorskih gradova s kontinentalnim područjima uglavnom obavljala uz pomoć karavana s ovakvim malim konjima znanim kao "domarci". Njih je uzgajao uglavnom siromašni puk jer su bili snažni, izdržljivi, dugovječni, sigurnog i dugog koraka. U grebenu su bili visoki od 110 do 140 cm, radi čega su u skupini ponija. Šandor (2003) kao odlike ove pasmine ističe osobito jeguljastu prugu na leđima ili zebrice na nogama, grubu glavu, uži i duži vrat, uska prsa, krovaste sapi, često "kravliji stav" stražnjih nogu te mala i tvrda kopita. Premda vanjstinom nisu bili osobito dojmljivi, ustrajnost, snaga, skromnost i poslušnost činili su ih cijenjenim konjima. Nerijetko su na kršu, izloženi suncu i žezi, nevremenu, mećavi i buri, kroz gotovo neprohodno kamenje i gorje sigurnim korakom nosili toware teške i do 400 kg. Polovicom XX. stoljeća gotovo je svaka obitelj imala dva mala "domarca", dok je danas ovakav konj prava rijetkost. Ukupna populacija ovih konja procjenjuje se na nekoliko desetaka grla, no to na terenu treba potvrditi. Domarac je kulturno i genetsko naslijeđe dinarskog područja i kao takav ima potencijal u agroturizmu i rekreaciji, u radu, no vrijedna je kao dio ruralnih sredina. Budući da je na području Hercegovine "domarac" postao prava rijetkost, razumno je promišljati o zaštiti ove populacije kao prekogranične, povezujući ju

sa zaštitom dalmatinskog konja. Potrebno je evidentirati raspoložive jedinke i početi provedbu programa njihove zaštite.

Primorsko-dinarski magarac

Davni početci uzgoja magaraca u dinarskom području Hrvatske vezani su za širenje ove vrste mediteranskom rutom, a potom širenjem Rimskog Carstva. Prilagođen je mediteranskom okruženju svojom veličinom tijela, potrebama na hrani i vodi, izdržljivošću i uporabnom sposobnošću. Skromna veličina okvira bila je uvjetovana manjkavim raspoloživim krmnim resursima. Nastambe su bile također vrlo skromne izvedbe. Nezamisliv je svakodnevni život čovjeka mediteranske Hrvatske kroz protekla stoljeća bez malog i izdržljivog primorsko-dinarskog magaraca. U suživotu sa čovjekom ostavio je značajan trag u kulturnom identitetu Dalmacije. Danas brojne folklorne manifestacije prepoznaju i integriraju primorsko-dinarskog magaraca u svoje sadržaje. Veličinom tjelesnog okvira primorsko-dinarski magarac pripada najmanjim pasminama magaraca. Svojevrsna mu je čvrsta konstitucija, skladna građa, manji tjelesni okvir. U grebenu je visok 97 cm, dužine tijela 103 cm, obujma cjevanice 12,8 cm što ukazuje na laganu koštanu osnovu. Glava je umjerene veličine, ravnog do blago konkavnog profila,

kratkih ušiju s tamnijim vanjskim rubom, srednje izraženih očala. Gubica je svijetle do bijele boje s tamnim do crnim nozdrvama. Griva je jaka, stršeća, s tamnijim vršnim rubom. Vrat je srednje dužine i mišićavosti. Greben je dug, ali slabo izražen, leđa ravna do blago uleknuta. Prsa su umjereno plitka i uska. Sapi su strme, slabo mišićave s istaknutim križnim dijelom. Noge su čvrste s malim i tvrdim kopitima, prilagođenim krševitom terenu. Zimska dlaka kao i dlaka puladi je duga, gusta i čupava a ljetna dlaka je kratka. Boja trupa većinom je pepeljastosiva i u manjoj mjeri tamnosmeđa. Boja trbuha varira od svijetlosive do bijele kao i unutarnja strana stegana. Tamna pruga duž lopatica i leđa (križ) izražena je i jasno uočljiva. Poprečne tamne pruge na nogama (zebrice) također su izražene

Foto 2. Primorsko-dinarski magarac

i jasno uočljive. Danas je primorsko-dinarski magarac najbrojnija pasmina magaraca u Hrvatskoj obuhvaćena programom zaštite. Može se koristiti u radu, turizmu ili za proizvodnju specifičnih namirnica poput mlijeka.

Hercegovački magarac

Magarci su u prošlosti u većem dijelu Hercegovine bili zastupljeni kao radne životinje. Njihova snaga, izdržljivost i strpljivost korištena je uglavnom za nošenje tereta (*odlazak u mlin, po vodu i sl.*). Vanjstinom je hercegovački magarac jako srodan primorsko-dinarskom magarcu, te je u skupini manjih magaraca koji nastanjuju područje Dinarida. U grebenu je visok od 95 do 110 cm, sive boje s izraženim lopatično-leđnim križem, zebričama na nogama i umjereno velikom glavom. Čvrste je konstitucije, te skladne tjelesne građe. Prsa su plitka i uska, leđa ravna do blago uleknuta, sapi

Foto 3. Hercegovački magarac

kose i slabe mišićavosti, noge čvrste, kopita mala i tvrda. Još uvijek na području Hercegovine moguće je sresti magarca kakav je u ovom poglavlju opisan. Stoga ovoga magarca treba sačuvati od nestanka i zaborava, te ga ponovno uključiti u svakodnevnicu ruralnih sredina.

PASMINE GOVEDA DINARSKOG PODRUČJA

Buša

Buša je izvorna pasmina područja Dinarida koja je sve do prve polovice XX. stoljeća činila okosnicu govedarske proizvodnje. Pripada skupini kratkorožnih goveda. Prateći seobe naroda, buša se s područja Bliskog Istoka proširila na područja jugoistočne Europe, uključujući i dijelove današnje dinarske Hrvatske, te cijelo područje Bosne i Hercegovine. Adametz 1895. godine bušu (ilirsko govedo) opisuje kao malo, gotovo uvijek jednobojno govedo s karakterističnom prugom na leđima. Ogrizek (1941.) je bušu opisao kao maleno, čvrsto, otporno, zbijeno i izrazito pokretljivo govedo, čvrstih nogu i papaka. Trup buše razmjerno je kratak, zdjelica uska, prema korijenu

repa zašiljena, sapi oborene. Vidljive sluznice i papci tamno pigmentirani, gotovo crni. Bikovima je obično donja trećina ili polovica testisa crne boje. Za bušu je karakteristična srneća gubica. Vime je slabo razvijeno, dijelom pigmentirano, prekriveno gustim grubim dlakama. Jednobojno je govedo s varijacijama od svijetle gotovo bijele, preko različitih nijansi crvene i smeđe do gotovo crne boje, a spominju se i prutaste buše. Intenzifikacija stočarske proizvodnje u drugoj polovici XIX. stoljeća stavljaju pred uzgajivače buše veliku dvojbu: *“da li je bušu moguće uzgojem dovoljno unaprijediti?”*. Premda su onodobni stručnjaci bili svjesni da *“ne bi bilo ljepšeg i povoljnijeg rješenja čitavog pitanja moguće, no što bi*

Foto 4. Buše na 1. prekograničnoj izložbi buše u Zadvarju

bilo to, kad bi bušu tako rekuć iz nje same oplemenili”, ipak su zaključili da u tako kratkom roku, koristeći samo selekciju to nije moguće. Devedesetih godina XX. stoljeća buša je gotovo potpuno nestala iz naših područja. Danas postoji sustavan program praćenja stanja populacije buše i briga o tome da se ona očuva (više o buši može se naći u brošuri “Buša, genetsko naslijeđe za bogatiju budućnost” dostupnoj putem web stranice: www.bbjo-project.eu).

Dalmatinsko sivo govedo

Dalmatinsko sivo govedo nastalo je na području Dalmacije križanjem buše sa sivim govedom iz austrijske pokrajine Tirol (oberintalcem). Nastojalo se poboljšati lokalnu populaciju goveda (bušu) u pogledu veličine tijela, mliječnosti i tovnih odlika. Zakonom iz 1908. godine propisano je da bušu u kraškim predjelima treba pretapati čistokrvnim oberintalcem. Kontinuitet uvođenja sivog goveda u populaciju buše prekidan je tijekom dva svjetska rata. Posebno intenzivan rad na oblikovanju dalmatinskog sivog goveda bio je prije pedesetak godina kada je u Kninu uspostavljen Centar za umjetno osjemenjivanje u kojem je dominiralo sivo govedo, odakle se putem umjetne inseminacije širilo u cijelo uzgojno područje. Navedena križanja nisu u potpunosti dala očekivane rezultate jer su uvjeti držanja i hranidbe bili loši. Sredinom sedamdesetih

godina XX. stoljeća zamire uzgojni rad na konsolidaciji sivog goveda. Danas zatečena dalmatinska siva goveda su prilagodljiva, dugovječna i izdržljiva. Umjerene je veličine tjelesnog okvira, visine u grebenu oko 124 cm, dužine trupa 140 cm i obujma prsa 177 cm. Glava sivog dalmatinskog goveda je umjerene dužine s rogovima umjerene dužine “brachicernog tipa”. Vrat je umjerene dužine i mišićavosti. Noge su čvrste i uglavnom pravilno građene, papci tvrdi, tamni i prilagođeni za kretanje po krševitom terenu. Odrasle krave teške su od 400 do 500 kg, a bikovi od 500 do 550 kg. Vime je umjerene veličine. Kapacitet proizvodnje mlijeka u tradicijskom sustavu držanja je oko 2.500 kg/laktaciji. Dnevni prirasti

Foto 5. Dalmatinsko sivo govedo

su umjereni, a randman trupa i kapacitet rasta čine ovu pasminu pogodnom za sustave proizvodnje mlijeka i mesa niskog do umjerenog intenziteta. Premda je aktualna populacija dalmatinskog sivog goveda skromna, ona ima gospodarski potencijal, posebice u poluintenzivnim i ekstenzivnim sustavima proizvodnje mlijeka i mesa kao i sustavima ekološke proizvodnje.

PASMINE OVACA DINARSKOG PODRUČJA

Na dinarskom području od davnina su se uzgajale ovce, vrsta koja ima široki areal rasprostranjenosti jer odlično podnosi kako vegetacijom oskudne krške pašnjake blage primorske klime tako i bogate brdsko-planinske pašnjake surove kontinentalne klime. Za područje Dalmacije najvažnija je dalmatinska pramenka, dubrovačka ruda i paška ovca, dok na području Hercegovine zatičemo stolačku pramenku, travničku i kuprešku pramenku. Navodimo četiri autohtone pasmine ovaca, premda osim navedenih mogu se sresti i neke druge ovce koje bi mogle u dogledno vrijeme ući na popis priznatih.

Dalmatinska pramenka

Dalmatinska pramenka je najbrojnija hrvatska autohtona pasmina ovaca. Pripada skupini kasno zrelih pasmina ovaca. Najviše se koristi za proizvodnju mesa, a samo u manjem broju i za proizvodnju mlijeka. Otporna je, prilagodljiva, skromna, spretna i snalažljiva. Uzgaja se na širem priobalnom području Dalmacije, u Zagori, Bukovici, te na nekim srednjodalmatinskim otocima (Brač, Hvar, Vis i drugi). Na navedenom uzgojnom području uzgaja se oko 250.000 ovaca ove pasmine te nije u skupini ugroženih pasmina. Pretpostavlja se da je filogeneza dalmatinske pramenke vezana za druge pasmine iz skupine pramenki

Foto 6. Dalmatinska pramenka

sa šireg područja. Rako (1942) navodi da pramenka iz okolice Sinja pripada velikoj skupini pramenki koje se uzgajaju na Balkanskom poluotoku, u Mađarskoj, Ukrajini i Moldaviji. Skladne je tjelesne građe, snažne konstitucije. Glava ovaca, kao i noge, najčešće je crno pigmentirana, no česta su grla bijele ili pjegave glave i nogu. Ovce su najčešće bez rogova, dok ovnovi mogu biti rogati ili bezrogi. Trup ovaca je snažan i skladan. Prosječna visina grebena odraslih ovaca je 58 cm, dužina trupa 65 cm, opseg prsa 82 cm, opseg cjevanice 7,5 cm i tjelesna masa 38,6 kg. Tjelesna masa odraslih ovnova je oko 50 kg. Noge su čvrste i jake, završavaju pravilnim, najčešće crnim papcima. Runo je otvoreno, uglavnom bijele boje, premda se mogu vidjeti i jedinke sa crnom, smeđom i sivom bojom vune. Ovce se uglavnom pripuštaju ujesen i janje od siječnja do ožujka. U bolje hranjenim stadima određen broj ovaca janji se dvaput godišnje ili triput u dvije godine. Prosječna plodnost ovaca je od 110 do 130%. Janjad najčešće kolju pri tjelesnoj masi od 20 do 25 kg, kada su najprikladnija za ražanj.

Dubrovačka ruda

Dubrovačka ruda je najugroženija hrvatska pasmina ovaca. Nastala je višestoljetnom povremenom merinizacijom lokalne populacije ovaca još od vremena

Dubrovačke Republike. Danas se preostala grla uzgajaju na području Dubrovačko-neretvanske županije.

Dubrovačka ruda srednje je razvijenosti i prilično skladne tjelesne građe. Prosječna visina grebena ovaca je 60 cm, dužina trupa 65 cm, obujam prsa 86,5 cm, širina prsa 20 cm, dubina prsa 30 cm, obujam cjevanice 7,5 cm (Mioč i sur., 2003). Ovce su najčešće bez rogova, dok ovnovi mogu biti s rogovima i bez njih. Dubina i širina prsnog koša umjereno je izražena. Prsa su pravilna, zaobljena, osrednje mišićava. Leđa su relativno duga i pravilna, sapi blago oborene. Stav prednjih nogu je pravilan, dok je u stražnjih u većine grla zakrenut prema van. Trbuh, donji dijelovi nogu, nerijetko i donji dio vrata nisu obrasli

Foto 7. Dubrovačka ruda

vunom. Runo je bijele boje, poluzatvoreno do zatvoreno, sastavljeno od cilindričnih pramenova miješane vune. Rep seže do ispod skočnog zgloba. Tjelesna masa ovaca je do 45 kg, a ovnova do 60 kg. Prije je ruda bila vrlo cijenjena radi finoće vune. Proizvodnja mlijeka procjenjuje se na 120 do 160 L/laktaciji, a janjad u dobi od 4 mjeseca postižu tjelesnu masu od oko 30 kg.

Paška ovca

Paška ovca se uzgaja isključivo na otoku Pagu. Jedna od naših najpoznatijih čistokrvnih populacija veličine oko 30.000 ovaca. Nastala je u drugoj polovici XIX. stoljeća oplemenjivanjem lokalne otočke pramenke merinom. Jardas (1951.) ističe da su glavni utjecaj na formiranje paške ovce imale merino Negretti i Bergamo ovce, uz presudnu ulogu okoliša. Provedena genetska tipizacija potvrđuje zadržavanje značajne razine originalnosti pasmine. Paška ovca je čvrste i skladne tjelesne građe, s osrednje izraženim širinama i dubinama. Visina grebena odraslih ovaca/ovnova je 56/63 cm, a dužina trupa 64/71 cm (Pavić i sur., 2005.). Tjelesna masa ovaca je od 30 do 45 kg, a ovnova 40 do 60 kg. Glava je srednje velika, plemenitog izgleda, skladno građena. U ovaca je profil lica ravan, a u ovnova ispupčen. Ovnovi najčešće imaju

dobro razvijene, čvrste i jake rogove, ali mogu biti i bez rogova, dok su ovce uglavnom bezroge. Trup završava blago zaobljenim sapima i do ispod skočnih zglobova dugim repom. Noge su čvrste i jake, besprijekorno koordiniranih pokreta. Tijelo paške ovce prekriveno je zatvorenim do poluzatvorenim, najčešće bijelim runom miješane vune. Temeljna boja glave i nogu uglavnom je bijela s crnim, sivim ili smeđim pjegama različite veličine i oblika. Paška ovca najviše se uzgaja radi mlijeka koje se prerađuje u poznati punomasni, tvrdi ovčji - paški sir. U mliječnim stadima kolju vrlo mladu janjad prije navršenih mjesec dana, da bi se namuzlo što više mlijeka za sirenje. Prosječna klaonička masa janjadi je od 8 do 12 kg, masa

Foto 8. Paška ovca

trupa je od 4 do 7 kg, a randman oko 56% (Mioč i sur., 2007.). Paška ovca u razdoblju mužnje od 134 dana proizvede oko 105 kg mlijeka sa 7,8,0% masti i 6,0% bjelančevina. Uslijed specifičnih agroklimatskih uvjeta, posebnosti vegetacije, mnogobrojnih vrsta ljekovitoga i aromatičnoga mediteranskog bilja, te česte posolice i visoke koncentracije soli u tlu, ovčji proizvodi (mlijeko, sir, meso) posebnog su teka i arome.

Stolačka pramenka

Stolačka pramenka često se naziva humska ili hercegovačka pramenka. Nastala je na širem području općine Stolac, ali je danas nalazimo i u susjednim općinama na području Hercegovine. Ovo je iznimno mala populacija kojoj prijeti izumiranje. Ogrizek (1948) navodi prosječnu visinu grebena stolačke pramenke od 52 cm, dužinu trupa 55 cm i tjelesnu masu odraslih ovaca od 25 do 32 kg, što ju svrstava u najsitnije pasmine ovaca na prostoru Dinarida. Pretpostavlja se da je uzrok njenih malih tjelesnih dimenzija ekološki čimbenik, škrt kamenjar s oskudnom vegetacijom, loši hranidbeni uvjeti, jake bure i visoke ljetne temperature s malo oborina.

Foto 9. Stolačka pramenka

Kupreška pramenka

Kupreška pramenka je pasmina ovaca nastala na kupreškoj visoravni. Palian (1958, cit. Mitić 1984) navodi da je centar rasprostranjenosti kupreške pramenke, osim Kupreške visoravni, Duvanjsko, Livanjsko i Glamočko polje. Srednje je tjelesne razvijenosti, snažne i čvrste konstitucije, otporna, prilagodljiva i izdržljiva (Mioč i sur., 2007). Osnovna obilježja za raspoznavanje kupreške pramenke su bijela glava s crnim ili mrkim različito raspoređenim mrljama nepravilnog oblika („grašaste i zrnaste“), s tim da nisu rijetka potpuno bijela grla (glava, noge, runo). U populaciji kupreške pramenke mogu se

uočiti grla izrazito kratkih ušiju (čule) ili bez ušne školjke (sofe). Tijelo ovaca prekriveno je otvorenim runom sastavljenim od šiljastih i dugačkih pramenova. Prosječna visina do grebena odraslih ovaca je 65 cm, dužina trupa 69 cm i tjelesna masa 59 kg (Ivanković i sur., 2009).

Foto 10. Kupreška pramenka

Travnička pramenka

Travnička pramenka nastala je na širem području općine Travnik (središnja Bosna). Često se naziva vlašička ili dubska pramenka. Osim središnje Bosne, uzgaja se i u Hrvatskoj, zapadnoj Slavoniji i Lici. Pripada skupini krupnijih pramenki. Prosječna tjelesna masa odraslih

ovaca je oko 70 kg, a ovnova oko 78 kg. Ovce mogu biti s rogovima ili bez njih. Glava je bijele boje s nejednoliko raspoređenim crnim pigmentom po čelu, nosu, oko očiju i usana ili pak potpuno crna s bijelom linijom duž nosnog dijela (lise). Prsa su duboka i uska, a noge čvrste i jake. Rep je dug i često seže do poda. Tijelo je pokriveno otvorenim runom koje se sastoji od dugih (22 cm), šiljastih i bičastih pramenova. Trbuh i donji dijelovi nogu, ponekad i vrat obrasli su gustom dlakom. Plodnost ovaca travničke pramenke je od 120 do 140 %. Ovce se pripuštaju krajem ljeta i tijekom jeseni, a janje krajem zime, tako da janjad dovoljno ojača kako bi mogla ići s ovcama na ispašu.

Foto 11. Travnička pramenka

PASMINE KOZA DINARSKOG PODRUČJA

Hrvatska bijela koza

Pretpostavlja se da je hrvatska bijela koza nastala oplemenjivanjem lokalnih koza s uvezenim bijelim jarčevima radi povećanja mliječnosti. Prije su ju uglavnom uzgajali u manjim stadima, radi proizvodnje mlijeka, dok je danas uglavnom namijenjena proizvodnji jaretine. Prema konformaciji trupa, otpornosti i prilagodljivosti slična je hrvatskoj šarenoj kozi. Prosječna visina grebena hrvatske

Foto 12. Hrvatska bijela koza

bijele koze je 58 cm, dužina trupa 67 cm, opseg prsa 84 cm i opseg cjevanice 8,2 cm. Prosječna tjelesna masa odraslih koza je od 35 do 45 kg, a jarčeva od 50 do 60 kg. Uglavnom je bijele boje, ponekad kremaste do žućkaste boje. Dlaka joj je gušća, grublja i duža, osobito na stražnjim bokovima. Glava koza je mala i suha, najčešće s rogovima i stršećim ušima. S donje strane u jarčeva i u koza raste bijela brada. Vrat je duži, osrednje mišićav, katkada s resicama. Prosječna porodna masa ženske jaradi je od 2,5 do 3 kg, a muške od 3 do 3,5 kg. S dva mjeseca jarad je teška od 12 do 15 kg. Pretpostavlja se da koze u laktaciji od 220 do 280 dana proizvedu do 300 L mlijeka. Dobre su majke i bez problema othrane i dvoje jaradi u leglu.

Hrvatska šarena koza

Hrvatska šarena koza najbrojnija je autohtona pasmina koza, nastala na krškim nepristupačnim, vegetacijom siromašnim područjima Dalmatinske zagore, Bukovice, Velebita, Dinare, Kamešnice i Biokova. Ranije je često nazivana balkanska, domaća, dinarska, šara, šarena, bukovica i sl. Skladne je tjelesne građe, čvrstog okvira i nešto dužeg trupa. Prosječna visina grebena hrvatske šarene koze je 61 cm, opsega prsa 84 cm i opsega

cjevanice 8,3 cm. Prosječna tjelesna masa odraslih koza je od 35 do 50 kg, a jarčeva od 50 do 65 kg. Koze i jarčevi mogu biti šuti i rogati. Rogovi su tamni, naborani, dvobridni i bez sjaja, prosječne dužine oko 30 cm. Karakteristična je pojava brade u oba spola, s tim da je u jarčeva duža i bujnija. Vrat je dug i umjereno mišićav, a katkada s resicama na donjem dijelu. Prednji dio trupa slabije je razvijen dok su sapi strme i umjereno široke. Noge su prilično duge i čvrste, uglavnom pravilnog stava. Vime je slabo razvijeno, često pigmentirano i obraslo grubom dlakom. Tijelo koza prekriva duga, gusta i sjajna dlaka različitih boja. Vrlo je otporna, izdržljiva i skromna, spretna i snalažljiva u kretanju i pronalaženju hrane. Koze se mrču ujesen, jare

Foto 13. Hrvatska šarena koza

potkraj zime i početkom proljeća, najčešće dajući jedno jare. Gotovo isključivo je namijenjena proizvodnji mesa, ponajviše jaretine, te kozje kaštradine. Jarad kolju u dobi od tri do šest mjeseci, s tjelesnom masom od 15 do 27 kg, a iskoristivost trupa je od 46 do 52%. Procjenjuje se da šarena koza u laktaciji od 150 do 220 dana proizvede od 100 do 250 kg mlijeka.

Hercegovača šarena koza

Hercegovačka šarena koza pripada skupini balkanskih primitivnih koza. Tijelo joj je obraslo gustom kostrijeti koja je razne boje, obično crno-bijele. Glava je duga, lijepe linije, rogovi su dvorubni i imaju oblik sablje, a neke jedinke mogu biti i bezroge. Visina grebena kreće se oko 60-65 cm kod koza i oko 70 cm kod jarčeva. Težina koza je 30-40 kg a jarčeva

Foto 14. Hercegovačka šarena koza

40-60 kg. Laktacija traje 5-6 mjeseci. Koze redovito jedno jare, a rijetko dvoje ili više. U Bosni i Hercegovini je u vrijeme austrougarske vladavine bilo 522 tisuće pretežito šarenih rogatih koza, od toga broja u okrugu Mostar 147 tisuća, a u okrugu Bihać 45 tisuća.

Danas je jako malo zastupljena, gotovo da je iščezla sa ovih prostora i možemo je naći u vrlo malom broju.

PASMINE PERADI DINARSKOG PODRUČJA

Dalmatinska kokoš

Na području Dalmacije od davnina se uzgajala arhaična kokoš, u narodu znana i kao “pogrmuša”. Pretpostavlja se da vodi podrijetlo od grčke lokalne kokoši, odnosno da je jako srodna s drugim pasminama mediteranskih kokoši (minoraka, andaluzijska kokoš). Bila je vrlo skromna u pogledu načina držanja i hranidbe, relativno povoljnih proizvodnih odlika, ukusnog mesa i dobre nesivosti. Kokoši su tjelesne mase oko 2 kg, a pijetlovi oko 3 kg. Intenzivne je crvene do tamnocrvene boje perja te ima oveću nazubljenu krijestu. Zanimljivo je da su bile sklone

spavanju na granama obližnjih stabala.

Sklone su raskvocavanju te su brižne u odgoju pilića. Austrijski stručnjak Arbeiter davne 1914. godine nakon putovanja kroz države Austro-Ugarske, uočava i bilježi da u Dalmaciji postoji dalmatinska kokoš. Početkom XX. stoljeća započeo je uzgojni rad na dalmatinskoj kokoši, no događanja tijekom Prvog svjetskog rata trajno su omela daljnji selekcijski rad. Procjenjuje se da na području Dalmacije ima još dalmatinskih kokoši te bi svakako bilo vrijedno truda obnoviti tradiciju uzgoja ove arhaične pasmine.

Foto 15. Pivac dalmatinske kokoši

Dalmatinska tuka

Nekada vrlo važna pasmina peradi danas je dovedena na rub opstanka, premda raniji navodi govore o vrlo dobrim odlikama njihovog mesa i jaja. Pretpostavlja se da su prvi predci dalmatinske tuke u Dalmaciju dopremljeni prije više od četiri stoljeća, od kada počinje njihov sustavni uzgoj. Dalmatinska tuka uglavnom je bila u ekstenzivnom sustavu uzgoja u kojem prema zapisu Hribara s početka XX. stoljeća rijetko dosegne težinu od 4 kg. Danas kada je hranidba i briga značajno bolja purani obično dosegnu masu od 5 do 7 kg, a purice 3,5 do 4 kg. Uočen je crni, brončani i smeđi tip dalmatinske tuke. Osobita joj je duga i široka glava s čvrstim, blago savinutim kljunom. Vrat je dug, neoperjan. Na prsima ima osebujan čuperak, keficu. Tijelo im je kompaktno i snažno, noge duge i čvrste. Tuke u jednom ciklusu snesu oko 20 jaja. Uzgajaju se uglavnom na tradicionalni način, u jatima od 4 do 20 tuka, na otvorenom, gdje same pronalaze većinu hrane. Po potrebi se tuke i puriće dohranjuju. Kao gastronomska delicija dalmatinska tuka ima značajan potencijal. Potrebno je sačiniti cjelovit program njene zaštite koji sadržava osmišljen program njene gospodarske afirmacije.

Foto 16. Dalmatinska tuka

Domaća kokoš, Hercegovka ili pogrmuša

Hercegovačka kokoš po svojim proizvodnim svojstvima vrlo je slična divljoj kokoši. To je mala, sitna kokoš, koja može dobro letjeti. Najčešće je crne ili jarebičaste boje, ali može biti i raznobojna u svim kombinacijama, a ima ih i potpuno bijelih. Danas se vrlo teško može naći u čistom obliku i uzgoju. Ona je nekada bila zastupljena na cijelome prostoru Bosne i Hercegovine. Vrlo je živahnog temperamenta i pokretljiva je u traženju hrane. To je kasnozrela pasmina, pronosi tek sa 8-9 mjeseci. Nosivost je dosta slaba, oko 80 jaja godišnje. Jaja su dosta sitna, 50

do 55 grama težine, ljuska je bijele boje. Kvočanje i ležanje na jajima jako je dobro razvijeno. Brižne su majke. Otporna je na lošije uvjete ishrane i smještaja. Prosječna živa masa kokoši je oko 1,5 kg a pijetlova do 3 kg. Meso je posebne testure i vrlo ukusno.

Foto 17. Domaća kokoš Hercegovka

ZAKLJUČAK

Kratki prikaz pasmina dinarskog područja koje su u reprezentativnom broju prisutne na prostorima Dalmacije i Hercegovine ukazuje na bogatu tradiciju stočarske proizvodnje koja je temeljena na isključivo lokalnim, danas znanim kao autohtonim pasminama. Većina pasmina još uvijek prisutna je u našim selima, premda neke u

skromnom broju. Javnost je danas prepoznala njihovu vrijednost i daje im značaj. Ove pasmine vrijedno su genetsko naslijeđe, živi spomenik proteklih vremena, no imaju i značajan gospodarski potencijal. Neke još uvijek nisu zakonski prepoznate kao zasebne pasmine, no zasigurno im treba pružiti kvalitetnu priliku da se održe. U današnjoj standardiziranoj i gotovo bezličnoj ponudi hrane, proizvodi od mesa ili mlijeka ovih pasmina predstavljaju prave gastronomske delicije. Autohtone pasmine rado su viđene na pašnjacima i livadama, na izložbama i u drugim prigodama. Radi izvrsne prilagodljivosti izvršno njeguju pašne površine, čuvajući njihovu bioraznolikost. One su dio identiteta podneblja i treba ih svakako očuvati. Svjedočimo često da djeca iz urbanih sredina ne poznaju domaće životinje koje su živjele uz i othranile generacije naših predaka. Stoga je s ciljem upoznavanja javnosti s autohtonim pasminama užeg prostora Dinarida projekt BBio doprinio uspostavi Centra za očuvanje izvornih pasmina domaćih životinja koji se nalazi 15-tak kilometara sjeverozapadno od Međugorja te edukacijsko-informativnog centra za očuvanje autohtonih pasmina u Parku prirode Biokovo na lokalitetu Ravna vlaška iznad Makarske.

ZA ONE KOJI ŽELE SAZNATI VIŠE

(preporučena literatura)

1. Adametz I. (1895): Studien zur Monographie des Illyrischen Rindes. Journal für Landwirtschaft.
2. Adilović S., Andrijanić M., Adilović E., Ravić I., (2014-247str.): Bosanskohercegovačke autohtone pasmine domaćih životinja, Veterinarski fakultet Sarajevo.
3. Caput P., Ivanković A., Mioč B. (2010): Očuvanje biološke raznolikosti u stočarstvu. Hrvatska mljekarska udruga, Zagreb.
4. Frangeš O. (1903): Die Buša, Eine studie über das in königreichen Kroatien und Slavonien heimische. Druck von C. Albrecht (Jos. Wittasek), Zagreb.
5. Grupa autora (2011): Zelena knjiga izvornih pasmina Hrvatske. Ur: Ozimec, R., Marković D., Jeremić J., Državni zavod za zaštitu prirode, Ministarstvo zaštite okoliša i prirode, Hrvatska poljoprivredna agencija, Zagreb
6. Horvath Š. (2003): Staro blago – novi sjaj. Barbat, Zagreb..
7. Ivanković A. (1997): Značajke sivog goveda u Hrvatskoj. Stočarstvo 51: 323-334.
8. Ivanković A., Caput P., Mioč B., Pavić V. (2000): Fenotipske značajke magaraca u Hrvatskoj. Poljoprivredna znanstvena smotra 65: 99-105.
9. Ivanković S., Čurković M., Batinić V., Mioč B., Ivanković A. (2009): Eksterijerne odlike kupreške pramenke. Stočarstvo 63: 163-173.
10. Jančić S. (1964): Istraživanje mliječnosti ovaca i proizvodnje jagnjadi u Plašćanskoj dolini. Poljoprivredna znanstvena smotra 19(2): 1-11.
11. Jančić S., Pavić V. (1979): Prilog poznavanju mliječnosti ovaca ličke pramenke. Agronomski glasnik 2: 169-182.
12. Jardas, F. (1951.): Dosadašnja iskustva oko merinizacije u NR Hrvatskoj. Stočarstvo 5, 97-114.

13. Mioč B., Pavić V., Barać Z. (1998): Odlike eksterijera ličke pramenke. Stočarstvo 52: 93-98.
14. Mioč B., Pavić V., Sušić V. (2007): Ovčarstvo, Sveučilišni udžbenik. Hrvatska mljekarska udruga, Zagreb.
15. Mioč, B., Pavić, V. (2002): Kozarstvo. Hrvatska mljekarska udruga, Zagreb.
16. Mioč B., Prpić Z., Vnučec I., Sušić V., Antunović Z., Barać Z., Pavić V. (2008): Vanjština različitih kategorija hrvatske šarene koze. Stočarstvo 62: 439-447.
17. Mioč, B., Pavić, V., Vnučec, I., Barać, Z., Prpić, Z. (2007.): Mesne odlike hrvatskih pasmina ovaca. Zbornik predavanja devetog savjetovanja uzgajivača ovaca i koza u Republici Hrvatskoj, 25. i 26.10.2007., Toplice Sveti Martin, 42-56.
18. Mitić N. (1984): Ovčarstvo. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
19. Ogrizek A. (1930): U obranu naših domaćih primitivnih pasmina. Agronomski glasnik.
20. Ogrizek A. (1941): K pitanju oplemenjivanja buše. Gospodarski glasnik 3: 36-38; 4: 67-68.
21. Ogrizek A. (1948) Ovčarstvo. Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb.
22. Ožanić S. (1955): Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. Izdanje društva agronoma NRH, Split.
23. Pavić, V., Mioč, B., Barać, Z., Vnučec, I., Sušić, V., Antunac, N., Samaržija, D. (2005.): Vanjština paške ovce. Stočarstvo 59, 83-90.
24. Pavić V., Mioč B., Barać Z., (1998) Odlike eksterijera travničke pramenke. Stočarstvo 53: 83-89.
25. Rako A. (1942): Prinos poznavanju pramenke u okolini Sinja. Veterinarski arhiv 12: 164-208.
26. Rako A. (1943): Prilog poznavanju buše u neretvanskoj krajini. Vet. arhiv 13: 89-114.
27. Širić I. (2009): Odlike vanjština ovaca i otnova dalmatinske pramenke. Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, diplomski rad.

Projekt BBio osmišljen je s ciljem očuvanja i valorizacije agro-biološke raznolikosti pograničnih područja kroz teritorijalnu suradnju između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Kako bi se osigurao održiv razvoj navedenih područja BBio projekt će uspostaviti edukacijsko-informativni centar u Parku prirode Biokovo i edukativnu višenamjensku dvoranu u Centru za očuvanje genoma autohtonih pasmina i obrazovanje Buhovo. Svrha centara je održavati matično stado pasmina za daljnju selekciju i reprodukciju, potaknuti uspostavu jedinstvenih istraživačkih jedinica koje će pridonijeti očuvanju neprocjenjivog genetskog bogatstva, podizati svijest javnosti o očuvanju pasmina kroz obrazovne aktivnosti, razvijati pustolovni i eko turizam, održavati pasmine u njihovom prirodnom okruženju čime se ujedno održava raznolikost krajobraza i posredno doprinosi zaštiti od požara što je izrazito važno u kontekstu očuvanja Parka prirode Biokovo.

Dugoročno očuvanje izvornih pasmina nije izvedivo bez uzgajivača koji su „stvorili“ ovu raznolikost na prvom mjestu. Projektom se provodi niz edukativnih radionica, organizira se prva prekogranična izložba buše te izrađuju priručnici i katalozi za uzgajivače autohtonih pasmina i proizvođače čime će se doprinijeti unaprjeđenju njihovog znanja, umrežavanju, jačoj promociji izvornih proizvoda i boljoj organizaciji tržišta.

Projekt provode Javna ustanova RERA S.D. i Ministarstvo gospodarstva Zapadnohercegovačke Županije s partnerima Javnom ustanovom „Park prirode Biokovo“ i Udrugom za zaštitu i očuvanje izvornih pasmina domaćih životinja. Projekt BBio je započeo s provedbom 15. lipnja 2013. godine, a planirano trajanje projekta je 24 mjeseca. Ova brošura, te više o projektu dostupno na web stranici: www.bbio-project.eu

Ova publikacija nastala je u suradnji s Agronomskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskom poljoprivrednom agencijom.